

Juliusz SĘTOWSKI
Muzeum Miejskie w Częstochowie

Kierunki emigracji politycznej członków organizacji bojowych PPS z Częstochowskiego 1906–1913

Rewolucja 1905–1907 była doniosłym wydarzeniem, które wyznaczyło nowy etap walk niepodległościowych i społecznych. Polska Partia Socjalistyczna od chwili utworzenia za główne zadanie swej działalności stawiała walkę o niepodległość. Zmagania zbrojne prowadzone w latach 1904–1911 z zaborcą rosyjskim przez organizacje bojowe PPS były kolejnym zrywem wolnościowym od czasów powstania 1863–1864. W walkę w szeregach PPS zaangażowały się wszystkie warstwy społeczne w Królestwie Polskim.

Wychodźstwo polityczne po powstaniach listopadowym i styczniowym, które łączył wspólny cel – walka o niepodległość, ma obszerną literaturę przedmiotu. Temat emigracji po rewolucji 1905–1907 (nazywanej przez niektórych historyków czwartym powstaniem), mimo bogatej literatury dotyczącej tego okresu, nie stał się dotąd przedmiotem zainteresowania historyków. Także w opracowaniach traktujących o organizacjach bojowych PPS w Królestwie Polskim temat emigracji bojowców z Kongresówki nie był podejmowany lub traktowano go marginalnie¹. Autor niniejszej publikacji podjął to zagadnienie w pracy *Czyn*

¹ Na przykład w jednej z najważniejszych publikacji dotyczącej tej tematyki, książce Jerzego Pająka *Organizacje bojowe partii politycznych w Królestwie Polskim 1904–1911*, na potrzeby przygotowania której autor przywołanej publikacji zgromadził ogromny materiał biograficzny dotyczący 7631 bojowców PPS, zagadnieniu emigracji poświęcono zaledwie 15 wersów. Podano kierunki emigracji, pomijając Rosję, liczebność wychodźstwa zaznaczono tylko dla Galicji. Por.: J. Pająk, *Organizacje bojowe partii politycznych w Królestwie Polskim 1904–1911*, Warszawa 1985, s. 94, 95, 104.

*zbrojny organizacji bojowych Polskiej Partii Socjalistycznej w Częstochowskim 1904–1910*².

W latach 1904–1910 w Częstochowskim, na obszarze, który administracyjnie należał do powiatu częstochowskiego utworzonego w 1867 r., w większym lub mniejszym stopniu rozwinęły działalność wszystkie organizacje bojowe PPS i PPS-Frakcji Rewolucyjnej: Koła Techniczno-Bojowe, Organizacja Spiskowo-Bojowa, Organizacja Techniczno-Bojowa, Centralna Bojówka, Organizacja Bojowa, a po rozłamie w partii – Organizacja Bojowa PPS-Frakcji Rewolucyjnej. W strukturze bojowej Częstochowskie należało do okręgu Zagłębie Dąbrowskie-Częstochowa, po warszawskim i łódzkim trzeciego najważniejszego okręgu bojowego w Królestwie Polskim. W pewnych okresach Częstochowskie stanowiło samodziśny okręg bojowy. W latach 1904–1910 bojowcy z Częstochowskiego brali udział w 137 akcjach zbrojnych, także poza terenem powiatu częstochowskiego. Walka zbrojna prowadzona była w warunkach nieustannie trwających represji rosyjskich. Najskuteczniejszą metodą walki z organizacjami bojowymi, stosowaną przez rosyjskie siły polityczne, było tworzenie sieci agenturalno-szpiegowskiej. Działalność agentów policji, donosicieli, a także zdrady w szeregach bojowych były powodem licznych aresztowań³.

Na podstawie materiału źródłowego zgromadzonego głównie w Centralnym Archiwum Wojskowym, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Państwowym w Łodzi, Redakcji Słownika Biograficznego Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego, wspomnień publikowanych i niepublikowanych, prasy, a także opracowań udało się wydobyć informacje biograficzne o 314 członkach organizacji bojowych PPS walczących w latach 1904–1910 w Częstochowskim. Materiał ten, ujęty w formę biogramów lub not biograficznych, został opublikowany w opracowaniu *Czyn zbrojny organizacji bojowych...*, s. 146–232.

W latach 1904–1914 spośród 291 bojowców, o których posiadamy obszernejsze informacje biograficzne, represjonowanych było 176 (czyli 60%). Zdecydowana większość zatrzymanych przeszła przez areszt śledczy w Częstochowie, następnie przez więzienie gubernialne w Piotrkowie (Piotrków Trybunalski). Karami stosowanymi przez sądy wobec bojowców były: kara śmierci, zesłanie na osiedlenie, katorga, przesiedlenie administracyjne na teren Cesarstwa

² J. Sętowski, *Czyn zbrojny organizacji bojowych Polskiej Partii Socjalistycznej w Częstochowskim 1904–1910*, Częstochowa 2003, s. 138. W niniejszym artykule znacznie obszerniej, niż to miało miejsce w publikacji książkowej (także jeśli chodzi o cezurę czasową), ukazano kwestię wychodźstwa bojowców PPS z Częstochowskiego.

³ Tamże, s. 123.

Rosyjskiego, wydalenie do miejsca urodzenia lub zamieszkania, bezterminowe ciężkie roboty, kara pieniężna, nadzór policyjny⁴.

Większość z 36 bojowców z Częstochowskiego skazanych na katorgę odbywała ją w więzieniu katorżniczym w Orle (w guberni wiatskiej), znanym z ciężkich warunków (głód, choroby, represje fizyczne wobec więźniów), jakie tam panowały. 53 bojowców zostało skazanych na zesłanie. Trafili oni do guberni tomskiej (Kraju Narymskiego) w Syberii Zachodniej, guberni jenijskiej (Kraj Turuchański) w Syberii Wschodniej, do guberni wiatskiej, orenburskiej, astrachańskiej, tobolskiej, irkuckiej, jekaterynosławskiej, wołogodzkiej, smoleńskiej⁵.

Spośród 291 bojowców, których życiorysy możemy prześledzić – 115 uniknęło represji. 64 bojowców ratując się przed represjami policyjno-wojskowymi: sądami wojennymi, uwięzieniem czy zesłaniem, emigrowało poza teren Królestwa Polskiego⁶. W grupie emigrantów było 5 kobiet (które zajmowały się techniką bojową – przewożeniem i ukrywaniem broni i amunicji)⁷.

Bojowcy częstochowscy wyjeżdżali z Królestwa Polskiego lub wydostawali się z niego nielegalnie w latach 1906–1913; w 1906 r. było to 5 osób, w 1907 – 13, w 1908 – 19, w 1909 – 8, w 1910 – 9, w 1911 – 7, w 1912 – 4, w 1913 – 1. Z przedstawionych liczb wynika, że emigracja bojowców, która rozpoczęła się w 1906 r., zwiększyła się istotnie w okresie schyłkowym rewolucji i po jej zakończeniu. Najwięcej wychodźców było w 1908 r. (19), później w 1910 (9) i 1911 (7). Emigracja w tych latach związana była z aresztowaniami i podjęciem współpracy z policją rosyjską instruktorów bojowych – Edmunda Tarantowicza (w kwietniu 1908 r.) i Antoniego Sukiennika (w grudniu 1910 r.)⁸.

Członkowie organizacji bojowych PPS z Częstochowskiego, emigrując poza granice Królestwa Polskiego, kierowali się najczęściej do Galicji w zaborze austriackim; schroniło się tam 39 bojowców⁹. Dla niektórych z nich Galicja była

⁴ Tamże, s. 136.

⁵ Tamże, s. 137.

⁶ Tamże, s. 138.

⁷ Na emigracji przebywały: Anna Baran (Baron), Helena Bemnowa, Maria Dalach, Maria Hantower, Leontyna Zakrzewska. Wszystkie nazwiska przywołane przez autora w przypisach pochodzą z pracy: J. Sętowski, *Czyn zbrojny organizacji bojowych...*

⁸ J. Sętowski, *Czyn zbrojny organizacji bojowych...*, s. 87, 133–135.

⁹ Jan Bałaga, Stanisław Baran (Baron), Berthold Brajtenbach, Jan Chmielecki, Maria Dalach, Stanisław Daszyński, Kazimierz Dulewicz, Piotr Dziadczyk, Adam Grotowski, Józef Grzecznowski, Tomasz Grzywna (Zgrzywna), Maria Hantower, Włodzimierz Izdebski, Władysław Konotowicz, Karol Kozłowski, Aleksander Krzyżanowski, Józef Legut, Tadeusz Misiak, Józef Motyczyński, Leon Ogłaza, Franciszek Pytel, Antoni Rychter, Edmund Siwczyński, Marian Skrzynecki, Jan Sobczyk, Edmund Stasiurka, Stanisław Styczyński, Zygmunt Suchecki, Jan Szczypior, Ferdynand Szmidla, Jan Szwed, Wiktor Wcisło, Waclaw Wodziński, Antoni Wosz-

tylko przystankiem w drodze na Zachód. Do Europy Zachodniej: Niemiec, Szwajcarii, Belgii, Włoch, Austro-Węgier (poza Galicją), przedostało się 13 członków organizacji bojowych¹⁰, do Stanów Zjednoczonych udało się 3¹¹. Z kolei drogę na wschód, by tam ukryć się na ogromnych przestrzeniach Cesarstwa Rosyjskiego, wybrało 14 bojowców¹². Nie znamy kierunku ani docelowego miejsca emigracji 6 bojowców, którzy w latach 1907–1911 opuścili Królestwo Polskie¹³.

Sześciu bojowców, by uniknąć aresztowania, emigrowało dwukrotnie w różnych kierunkach – do Galicji, a później do Cesarstwa Rosyjskiego (3 osoby), do Rosji a następnie do Galicji (1), do Rosji i do Europy Zachodniej (1), na zachód Europy i później do Rosji (1). Jeden z bojowców (Jan Chmielecki) wybierał kolejno trzy kierunki – Cesarstwo Rosyjskie, Galicję, a w końcu wyjechał do Stanów Zjednoczonych.

Ci z wychodźców, którzy trafiali do Galicji, najczęściej obierali Kraków jako miejsce schronienia; tak było w 29 przypadkach. Sześciu z tych 29 bojowców po jakimś czasie przeniosło się do Lwowa, poszukując lepszych warunków życia, czy też podejmując studia, jak to miało miejsce w przypadku instruktora organizacji bojowej PPS-FR – Mariana Skrzyneckiego. Dwie osoby wybrały od razu Lwów jako miejsce emigracji. Oprócz Krakowa i Lwowa częstochowscy emigranci w Galicji zatrzymywali się w Bochni, Chrzanowie, Nowym Sączu.

W dwóch przypadkach nie znamy miejscowości, w której znaleźli oni schronienie, wiemy tylko, że na terenie Galicji.

U schyłku rewolucji 1905–1907 i po jej zakończeniu wielu zdekonspirowanych w różnych miejscowościach Królestwa Polskiego bojowców przedostawało się do Galicji, na teren zaboru austriackiego. Kierowali się głównie do Krakowa – ośrodka dowodzenia Organizacją Bojową PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Nie wszystkim udawało się znaleźć tam pracę i dach nad głową. Z myślą o nich Wydział Bojowy PPS-Frakcji Rewolucyjnej utworzył na początku 1908 r. tzw. komuny bojowe (mieszkania wynajmowane w Krakowie lub na obrzeżach miasta),

czyna, Sylwester Woszczyzna, Bolesław Zahorski, Leontyna Zakrzewska, Jan Zaorski, Teofil Ziółek.

¹⁰ Jan Dziadczyk, Janusz Głuchowski, Antoni Grotowski, Bolesław Gudaj, Włodzimierz Izdebski, Władysław Izdebski, Roman Janota, Stefan Lasocki, Józef Legut, Władysław Moryń, Aleksander Woszczyzna.

¹¹ Jan Chmielecki, Marcin Pęczek, Bolesław Ziółkowski.

¹² Karol Algajer, Stanisław Baran (Baron), Anna Baran (Baron), Helena Bembnowa, Karol Dowbor, Janusz Głuchowski, Marian Głuchowski, Władysław Hackiewicz, Walerian Kaniecki, Stefan Lasocki, Jan Szczypior, Bolesław Zahorski, Antoni Zakrzewski, Teofil Ziółek.

¹³ Byli to bojowcy: Konstanty Ciura, Kazimierz Dąbkowski, Walenty Fotfolc, Tadeusz Sławek, Jan Strączyński, Antoni Żmudzki.

w których zapewniano bojowcom pobyt i utrzymanie¹⁴. W komunach mieszkało przynajmniej 5 bojowców związanych z Częstochową¹⁵.

Z członków organizacji bojowych z terenu częstochowskiego, którzy opuścili Królestwo Polskie i wyemigrowali do Europy Zachodniej lub Stanów Zjednoczonych, najwięcej osiadło w Niemczech – 6 osób, 2 osoby wybrały Belgię, 2 osoby znalazły się w Austro-Węgrzech (poza Galicją), 2 w Szwajcarii. Jeden z bojowców Jan Dziadczyk przez 3 lata przebywał w Austrii i w Niemczech, inny bojowiec Aleksander Woszczyzna w ciągu 10 lat emigracji przebywał w Austrii, Włoszech, Szwajcarii i Niemczech.

Spośród 13 osób, które w latach 1907–1910 wybrały Cesarstwo Rosyjskie jako miejsce emigracji, aż 4 znalazły się w Jekaterynosławiu, 1 w Charkowie, nie znamy miejsca zatrzymania się pozostałych. Rosja nie dla wszystkich przybyszów z Częstochowskiego okazała się bezpiecznym miejscem: posiadamy informacje, że przynajmniej 2 bojowców, którzy tam się schronili, zostało wysłędzonych przez policję i aresztowanych.

Większość bojowców powróciła z emigracji. Tych, którzy ponownie znaleźli się na terenie Kongresówki przed 1914 r., często aresztowano i karano katorgą, zesłaniem lub administracyjnym osiedleniem; taka sytuacja miała miejsce w ośmiu przypadkach¹⁶. Jeden z bojowców Berthold Brajtenbach zginął w walce z Rosjanami przy próbie nielegalnego przejścia przez granicę do Królestwa Polskiego, inny bojowiec Jan Balaga przedostał się do Kongresówki i poległ w 1909 r. w walce z policją i wojskiem na terenie Częstochowy.

Około 25 emigrantów powróciło do Królestwa Polskiego między 1914 a 1918 r. Ponad połowa z nich uczyniła to w początkach I wojny światowej – trzynastu wkroczyło do Królestwa Polskiego w 1914 r. w szeregach Legionów Polskich¹⁷.

¹⁴ J. Pająk, *Organizacje bojowe partii politycznych...*, s. 94, 95. Jak podaje W. Pobóg-Malinowski (*Akcja bojowa pod Bezdunami 26 IX 1908*, Warszawa 1933, s. 101) „[...] w Krakowie szukali schronienia bojowcy, wyparci przez niepomyślne warunki walki z terenu Królestwa. Przebywali tu w charakterze rezerwy, oczekując wciąż na to, że organizacja ponownie powoła ich do działania. Utrzymywano tu nawet z funduszków organizacji tzw. «komunę» [...] otwierającą swe podwoje dla wszystkich dzielnych, zasłużonych, a skompromitowanych w Królestwie i pozbawionych środków do życia bojowców”.

¹⁵ Byli to: Jan Balaga, Władysław Konotowicz, Aleksander Krzyżanowski, Jan Sobczyk, Wiktor Wcisło.

¹⁶ Po powrocie do Królestwa aresztowani zostali: Kazimierz Dąbkowski, Jan Dziadczyk, Piotr Dziadczyk, Walenty Fotfolc, Marian Głuchowski, Marcin Pęczek, Jan Sobczyk, Ferdynand Szmidla.

¹⁷ Jako legionieści powrócili: Stanisław Baran (Baron), Kazimierz Dulewicz, Janusz Głuchowski, Marian Głuchowski, Adam Grotowski, Antoni Grotowski, Włodzimierz Izdebski, Aleksander

Niewątpliwie potrzebne są badania nad tematyką wychodźstwa z Królestwa Polskiego działaczy niepodległościowych u schyłku i po upadku rewolucji 1905–1907. Przedmiotem dociekań winny stać się, obok liczebności i kierunków emigracji, także warunki egzystencji emigrantów, ich aktywność zawodowa, niepodległościowa czy społeczna.

Godnym uwagi zagadnieniem, niepodejmowanym szerzej do tej pory przez historyków, jest funkcjonowanie na terenie Galicji, głównie w Krakowie, organizacji niosącej pomoc wychodźcom – Wzajemna Pomoc PPS-FR, oraz tzw. komun bojowych, w których znajdowali schronienie bojowcy emigrujący z Królestwa Polskiego.

Krzyżanowski, Józef Motyczyński, Marian Skrzynecki, Edmund Stasiurka, Stanisław Styczyński, Bolesław Zahorski.